

FOGARASSY MIKLÓS

Az „angyalokról” – Rilke + Tandori

Bevezetés féle az angeológiába¹

Nehéz szívvel kezd bele az ember egy olyan – az angyalokkal összefüggő – tárgykörbe, melynek megközelítéséhez sem a szükséges hitnek, sem az elégséges szakmai tudásnak nincs a birtokában. Emé 'szívünkre súlyozódó nehezek' azonban mégiscsak – ösztönöző is lehet. Az esszéista, a kommentátor ugyanis ezt az ambíciót Tandori Dezső új, felettébb komplex szerkezetű, Rilke és saját angyalait tárgyazó, lebilincselő – műfordításokat, saját költeményeket és a szerző rajzos műveit tartalmazó – könyvéből meríti. Kapja – mintegy – kölcsönbe.

Mielőtt azonban a különösen szép megjelenésű, finom könyv materiájához – ami azért „anyag”, mert papírból, betűkből, rajzos oldalakból áll – pár észrevételt szükséges fűznünk, felvázolva az angyalokra vonatkozó alapismereteket. (Szinte fölöslegesen – hisz ezek a tudnivalók voltaképpen nem is tartoznak a költő/műfordító/szerző munkájának meritumához.)

Az emberi kultúra egyetemességében igencsak hatalmas a mitikus, teológiai tradíció az angyalokról szóló képzetek körében. A görög *angelos* és az onnan a latinba átszármazó *angelus*, ahonnan a magyar *angyal* szó is ered, alapjelentésében, egyszerűen (és persze meglehetősen bonyolultan) *közvetítőt* jelent. Azaz: az angyalok a legnagyobb, eredendő princípium („isten”) és miközttünk, az emberi létdimenziók között közvetítenek (alkalmasint). Így értelmezhető ez az Ó- és Újszövetségben, de a Koránban is, sőt, bizonyos tekintetben az indiai ősvallások szellem-lényeivel összefüggően is. Sokféle hierarchiát is kialakított és kanonizált az emberi nem spiritualitása a (jó és rossz) angyalokról, eme többnyire szárnyakkal ábrázolt, vagyis a földi súlyoktól mentes szellemi lények rendjéről, szerepéről. Az angyalok vizuális karrierjük csúcsára az európai keresztény kultúra középkori és kora-újkori évszázadaiban jutottak – tábla- és oltárképek ezrein tündökölnek súlyokat nem ismerő szellemtestükkel, gyönyörű szárnytollaikkal.

Gondoljunk csak Rembrandt ama őszövétségi jelenetet ábrázoló, Tóbiás családjának misztikus drámáját megjelenítő festményére, amelyen a vásznon mintegy vadul „robban be” az angyal, a hírhozó – elképesztően aranyfényű, szőke haj-loboncával, vakítóan fényes szárnyaival a megdöbrent család hajlékába. Nem véletlen, hogy Rilke *Duinói elégiái* közül a második is [Tandori új (másodszeri) fordítását idézve] voltaképpen ezzel a képpel indul: „Mind iszonyú, ami angyal ... Hol az az idő már, Tóbiásé, hogy / ott állt egyik legfénylőbbetek az egyszerű ajtó / keretében...”

¹ Angeológiának szokták nevezni az angyalokkal kapcsolatos mitológia-történeti és teológiai ismereteket.

És itt, századokat (Milton nagy munkáját is mintegy átívelve) érkezik az ember a szépirodalom, a 20. századi költészet lírai toposzához, az angyal-motívumokhoz. Oda, ahová Rilke és TD ihlete ismételtlen visszakapaszkodik. A hitek, vallások felfogásait, alapértelmezéseit mintegy kikerülve és -karolva (Tandori többször ismételt kifejezésével) a rögválót „el- és felhárítva”, az „erősebb lét” közelébe emelkedve beszélnek költeményeikben erről a szellem-figuráról.

Nekünk, ezredforduló utáni olvasóknak eme „közvetítőket”, *angelosok*at olyan természetű szimbólumokként, szellemi-lelki transzcendentális „valókként” érdemes megragadnunk, amelyek testi-lelki életünk nagy és emelkedett élményeihez kapcsolhatók. Amikor például a szerelem, a szerelmi ölekezés elragadtatása ragad meg bennünket, vagy ha bizonyos versek, zenék arra ébresztenek, azt sejtetik meg velünk, hogy halandó, múlandó embervalónk magasabb régiókra (is) nyílik.

A kötetről – tárgyszerűen

Tandori új könyvének címe – *Rilke és angyalai* – roppant egy- és tárgyszerű. Igaz, többszörösen rétegzett alcíme bonyolultabb, részletezőbb. Elsőre azt mondja, hogy a kiadvány „önéletrajz égiekkel”, másodjára pedig azt, hogy a könyv lapjai valójában egy fél évszázadot (1959–2009) fognak át retrospektív módon – Rilke-műfordításokkal, saját versekkel, prózai szövegekkel. A belső címlap fényekkel átvilágított sötét alapon is, némileg mögéje rejtve, TD egyik angyal-rajzának fej- és szárnyformája, illetőleg e lény odaskiccelt lábai láthatók.

Miként a Tandori-olvasó megszokhatta, a szerző ezúttal is különleges együtttest komponált. Ez a munka nem egyszerűen Reiner Maria Rilke verseinek egyfajta válogatott gyűjteménye; a műfordítói műhely egyik újabb „terméke” ugyan, azonban a személyes megszólalás kellően provokatív hozzájárulásaival, átértelmezéseivel együttesen.

Ez ügyben még a kiadvány tartalomjegyzéke sincs igazán segítségünkre, amely azt jelzi csak, hogy benne tizennyolc, az angyalokkal kapcsolatos híres Rilke-költemény és Tandori néhány – megkülönböztetett tipográfiával középük iktatott – saját verse szerepel a kiadványban. A kötet egésze azonban igen összetett koncepcióra épül. Oldalait ugyanis közel húsz miniatűr esszé, és több mint harminc, e jegyzések lényegéhez kapcsolódó, figurális-poétikai rajz tagolja. Fejlesztve, „kommentálva”, parafrázálva a rilkei alapanyagot. Fő motívumai szerint TD grafikai világának legfontosabb motívumaival – a „mindenki sziget”-tel, a herakleitoszi és Paul Klee-i vonatkozásokkal, a „O” kilométerrel, madár- és medvefigurákkal, valamint sok-sok sejtelmes, különös finomsággal felvázolt angyal alakzattal. Mindez így jócskán „megkavarja” és személyes módon egészíti ki a múlt század elejének máig sem könnyen értelmezhető nagy költőjének kurrens recepcióját.

„Előzmények”

Több évtizedes előtörténete van ennek. Egyik vallomásában² (ismételtlen) elbeszéli, hogy kezdő költőként miként ismerkedett meg Nemes-Nagy és Ottlik környezetében a nevezetes német poétával, hogy aztán, részben az ő inspirációjukra, maga is miként kezdett Ril-

² A végső érvény s az élő anyag, avagy Rilke a kályhától. In: R. M. Rilke: Duinói elégiák. Bp. Helikon, 1988. 39–48.

kével ismerkedni (ennek közvetett nyomai első verskötetében is észrevehetőek), majd őt fordítani, bizonyos passzusait oly módon mintegy „sajáttá élve”, hogy egyes sorok – motóként ismételve – végigkísérték pályáját.³

Hadd tartsunk azonban rendet, mintha a szerző egyik metszetszerű „bio-bibliográfiájának” vonalvezetését próbálnánk követni. Negyven éves volt Tandori Dezső, amikor *Föld és vadon* című válogatott műfordítás-gyűjteménye megjelent⁴. Már ez is mintegy félszáz Rilke-fordítást tartalmaz – a legtöbb költeményt a könyvben szereplő költők alkotásai közül.

A nagyszerű *Lyra mundi* sorozat eme legátfogóbb magyar Rilke-verskötetében több mint harminc Tandori-átültetés jelent meg.⁵ E kiadványban – Tóth Árpád, Kosztolányi és a *Nyugat* harmadik nemzedékéből valók nagyszerű, szinte „végérvényesnek” vehető műfordításaival együtt. Inkább a „kései” versek körében szerepelnek itt az ő munkái.

Az összes, tíz egységből álló *Duinói elégiák* (Tellér Gyulával mintegy párhuzamosan) Tandori készítette első magyarázatai 1988-ban láttak napvilágot.

Eztán sem lankadt. Az Eri Kiadónál két Rilke-fordítása is megjelent, a *Történetek a Jóistenről*⁶, valamint a *Rainer Maria versei* című kötet⁷. Ez utóbbi, amely a *Frühe Gedichte* címen ismert, az un. „korai” Rilke-költeményeket állítja (nagyobbrészt új műfordításokkal) előtérbe, mintegy azt is sugallva, hogy a német poéta magyar recepciójában új helyekre szeretné a hangsúlyt áthelyezni. Itt szükséges azt is észrevenni, hogy a korainak ismert Rilke-versek egyik fontos ciklusa az *Engellieder* (Angyaldalok), amelynek ihlete a „nőiségről”, a „szerelemlről” szóló költeményekkel kétségtelenül összefügg. – „...ha 'suggallat adja', folytatom, és a Duinói elégiák ...is akkor kerülhet újra elő” – írja ennek a könyvnek az előhangjában. Mivel Rilke és angyalainak tengelyében ennek a nevezetes elégia-sorozatnak hét, többségében javított, újra fordított darabja áll, az új kötet folytatásnak, azaz az ígért munka beteljesítésének is vehető.

A magyar költők műfordításainak – kellően aligha felmérhető fontosságú – kivételes univerzumában páratlannak tűnik az is, ahogy TD – újra és újra nekilendülve – saját korábbi munkáit továbbalakítja, tökéletesíteni akarja. Rilkét, a 20. század egyik legegységesebb érvényű költőjét most egy új perspektívába szerkesztve közvetíti.

Az „előzmények” sorában – mintegy zárójelben, érintőlegesen – még valamit érzek említésre érdemesnek. Ugyanaz a kiadó – a jelen könyvet is gondozó Hafner Zoltán szerkesztésében – két évvel ezelőtt közreadott egy (a Rilke-kiadással alakjában is rokon jellegű) kötetet. Tandori „*A semmi napja mielőtt*” című Pilinszky-válogatása ez⁸. Pályakezdeése óta sokszor írt róla – hivatkozott rá, nagyra méltatva e rokon lelkű poéta munkáit. Ezt a finomművű összeállítást – amely ugyan az *Apokrifet* állítja a válogatás tengelyébe, de több töredékként fennmaradt fontos szöveget is beemel – TD személyes Pilinszky élménye/olvasta „sűrített” is a kiemelés és a rajzi kommentárok eszközeivel⁹.

³ Ezekről az indítatásokról – más metszetben – a *Hét fejlődés* című prózakötete (2002) is beszél.

⁴ *Föld és vadon*. Válogatott műfordítások. Európa, 1978. 435.

⁵ Rainer Maria Rilke versei. Vál. Szabó Ede. Európa, 1983.

⁶ *Történetek a Jóistenről*. Bp. 2005. Eri kiadó. 132.

⁷ Rilke. Rainer Maria Rilke versei Tandori Dezső válogatásában és fordításában. Eri Kiadó, 2007. 94.

⁸ „*A semmi napja mielőtt*”. Tandori Dezső rajzai Pilinszky János verseihez. Kortárs, 2008. 69.

⁹ Úgy vehetjük, hogy újabb Szép Ernő- és Jékely Zoltán válogatásai is ebbe a körbe tartoznak.

TD via RMR (avagy megfordítva)

„Itt-és-most időben” – így vezeti fel Tandori, mintegy nyitójellel, ezt a fontos könyvét saját verses mottójával [AZ EGZISZTENCIALISTA]. Amikor az olvasó a kiadvány végére ér, a (nyitó)jelet az [ISTEN LEGYEN] többszörös paradoxaival zárhatja: „Ember nekem nem lett meg emberen. / Isten nekem nem lett meg emberen. / Ember nekem nem lett meg istenen. / Hát legalább // ISTEN LEGYEN.” Hadd kommentáljuk ezeket az eleve töredéknek készített kötetnyitó és záró sorokat az „itt-és-most” egzisztáló „idegen lélek” verses, prózai, rajzos, fordítói munkáinak egyfajta könyv-kapcsaiként.

Úgy írja mintegy „körbe” – veszi egyéni, mesteri perspektívába – a közel száz év előtti nagy költő poézisének elragadó transzcendenciáit, hogy átültetéseivel egyfelől ismételten felépítse, de a saját élet-világának, magányának, halálsejtelmeinek kifejezésével mélyre is ragadja őket. Együttesük két nagy költő párbeszédének, oda-odaszólásaik és visszafeleléseik sorának is tűnhet. Persze, az angyalok közös referenciáinak alapján. Vagy annak a jegyében, hogy életben létünk, maradásunk csodája (szerencséje? szerencsétlensége?), úgy tűnik fel, csak az ő segedelmüknek köszönhető. Őrzők ők? Órangyalok? – ahogy gyerekként hittük. És ha nincs is: „legyen isten” – meg hogy ’isten (legyen) veletek’.

E sorok írója a részben átigazított vagy teljesen megújított közel húsz Rilke-fordítás valódi meritumát – a korábbiakkal összehasonlítva – nem képes felmutatni. Mindössze annyi a sejtése, hogy a „korai” angyalos versek sejtelmes tónusai még puhábbak, a nagy elégiák szövegei viszont keményebbek, markánsabbak lettek a friss átültetésekben. Az ön-életírás, az összegző szándék – a Rilke-poézis „körbeírása” – számomra a rajzos-kalligrafikus oldalakon mutatkozik meg leginkább. A nagy létfilozófiai paradoxonok költői megjelenítése (a herakleitoszi folyó, a „pi” törtszámainak végtelen sora, a ’hiány-jel’, a ’mindenki sziget’ stb), a rilkei „bábuk” jegyében felskiccelt medvék és a kis szárnyas madarak alakjaihoz kapcsolódhatnak. A kulcs-motívummal, az angyal-rajzokkal képezve egységet.

Persze, hogy voltaképpen mi képez itt bezár(hat)atlan kört, az nehezen definiálható. TD új Rilke-közelítése, a kötet-kompozíció egészében, alapvetően tragikus végkifejlet felé vezet. Miközben a német költő – a dikció emelkedettségével, tömörségével – a magasokba emel, a naplójegyzet szerű prózai önvallomások a fizikai pusztulás, a test esetségének jelenetei felé mutatnak.

*

Valamit azért hiányolok, s úgy gondolom, jogosan. Hogy az ő saját, új „angyalos” versei mellé nem emelte oda *A feltételes megálló*¹⁰ című kötetéből *A hírangyalt*. Hadd idézzem záradékkal ebből a költeményből a nyitó-sorokat: „Az angyal, aki nekünk híreket hoz / – s miről hoz híreket, s kinek, s ki ez –, / meglobogtatja, ami nem lehet rossz, / minden kiadása kivételes./ Főleg az állványzat rendkívüli, / mintha röpitén az esemény sor, / minden hír az angyallal van telí, / száll a földet érő lábtól a lény-por.”

¹⁰ Magvető, 1983. 273–274.